

РОЗДІЛ 4 ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.1

ПРИНЦИПИ САМОРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ PRINCIPLES OF SELF-REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITY

Гончаренко О.М.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного приватного,
комерційного та цивільного права*

Київського національного торговельно-економічного університету

У статті визначено принципи саморегулювання господарської діяльності. Зроблено висновок, що систему принципів складають: збалансування державного регулювання та саморегулювання господарської діяльності, принцип свободи саморегулювання господарської діяльності, принцип рівності суб'єктів саморегулювання, заборона недобросовісної конкуренції між суб'єктами саморегулювання, принцип корпоративності.

Ключові слова: саморегулювання господарської діяльності, господарська діяльність, принципи саморегулювання господарської діяльності, принцип свободи саморегулювання господарської діяльності, принцип рівності суб'єктів саморегулювання, принцип корпоративності.

В статье определяются принципы саморегулирования хозяйственной деятельности. Сделан вывод, что систему принципов составляют: сбалансирование государственного регулирования и саморегулирования хозяйственной деятельности, принцип свободы саморегулирования хозяйственной деятельности, принцип равенства субъектов саморегулирования, запрет недобросовестной конкуренции между субъектами саморегулирования, принцип корпоративности.

Ключевые слова: саморегулирование хозяйственной деятельности, хозяйственная деятельность, принципы саморегулирования хозяйственной деятельности, принцип свободы саморегулирования хозяйственной деятельности, принцип равенства субъектов саморегулирования, принцип корпоративности.

The article defines the principles of self-regulation of economic activity. It is concluded that the principles of the system are: balance of government regulation and self-regulation of economic activity, the principle of freedom of self-regulation of economic activity, the principle of equality of self-regulation, prohibition of unfair competition between self-regulation, the principle of corporatism.

Key words: self-regulation of economic activity, economic activity, principles of self-regulation of economic activity, principle of freedom of self-regulation of economic activity, principle of equality of self-regulation, principle of corporatism.

Постановка проблеми. Зміни, які відбуваються у суспільному житті нашої держави, спрямовані на децентралізацію, оптимізацію та дерегулювання багатьох сфер життєдіяльності, у тому числі господарювання, активізують проблематику саморегулювання. Саморегулювання господарської діяльності відбувається шляхом активної, ініціативної, самостійної діяльності самих суб'єктів регулювання. Така активна позиція сприяє розбудові громадянського суспільства та національної державності.

Стан опрацювання цієї проблематики. Дослідження питань принципів господарської діяльності, підприємницької діяльності та певних аспектів саморегулювання проводили такі українські вчені: О.О. Бакалінська, О.А. Беляневич, А.Г. Бобкова, В.К. Мамутов, В.С. Мілаш, В.І. Полухович, В.С. Щербина та ін. Однак, враховуючи те, що проблема саморегулювання в українській юридичній науці не достатньо розроблена не тільки з позиції господарського права, а й з теорії права та інших галузей, актуальним є питання визначення принципів саморегулювання господарської діяльності.

Метою статті є визначення принципів саморегулювання господарської діяльності, наповнення змістом їх складових.

Виклад основного матеріалу. Саморегулювання господарської діяльності є одним із інститутів господарського права, тому з'ясування особливостей його правового регулювання потрібно вибудовувати виходячи зі специфіки господарсько-правового регулювання, складових його механізму.

Унікальність системи саморегулювання господарської діяльності полягає у тому, що самі суб'єкти її здійснення обирають для цього саме правила поведінки без втручання ззовні і на основі задіяння власних ресурсів дотримуються їх, покладаючись на добросовісність учасників, ділову репутацію. Будучи автономним різновидом правового регулювання, саморегулювання має специфічну властивість: пов'язаність із «зовнішнім» державним регулюванням, оскільки діє в межах, не заборонених законом.

Інститут саморегулювання господарської діяльності притаманний для ринкових відносин, тобто виникає серед таких суспільних відносин, у яких

суб'єкти господарювання, реалізуючи принцип свободи підприємництва, об'єднуються в професійні спільноти для вирішення задач консолідації професійних інтересів та забезпечення добросовісної конкурентної політики [1, с. 230].

Саморегулювання є важливою системою засобів як для суб'єктів саморегулювання так і для держави і споживачів послуг, адже прискорює вирішення питань у певній галузі. Саморегулювання сприяє позасудовому розгляду суперечок між сторонами, а це економія засобів примусу та швидкість у розгляді питань. У той же час для самих суб'єктів саморегулювання – це створення відповідного позитивного іміджу та можливість колективного впливу на розвиток певної галузі на загальноприйнятних та узгоджених умовах.

Одним із основних складових механізму саморегулювання господарської діяльності є принципи. Принципи правового регулювання можна визначити як засновані на пануючій системі цінностей в державі основні ідеї, що відображають закономірності та зв'язки розвитку суспільних відносин і визначають сутність, соціальне призначення та особливості дії права на території конкретної держави [2, с. 98]. Досліджуючи принципи саморегулювання господарської діяльності потрібно зазначити, що, насамперед, це основні ідеї, підґрунтя, на яких будується означений інститут, це певні універсальні засади, які впливають на усі види господарської діяльності.

Саморегулювання господарської діяльності базується на принципах, передбачених Конституцією України. Конституцією України не визначено право на саморегулювання суб'єктів господарської діяльності, створення саморегулювних організацій. Однак низка статей Основного закону направлена на врегулювання питань економічної багатоманітності, свободи підприємницької діяльності, охорони приватної власності, що є взаємозалежними явищами [3, с. 29–30]. Базовим для усієї правової системи України є принцип верховенства права.

В.С. Щербина, виходячи з предмета правового регулювання, яким є господарські відносини, до основних принципів господарського права відносить такі:

- оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів;
  - економічна багатоманітність;
  - визнання усіх суб'єктів права власності рівними перед законом, недопущення протиправного позбавлення власності;
  - забезпечення державою захисту прав усіх суб'єктів права власності і господарювання;
  - право кожного на підприємницьку діяльність, не заборонену законом;
  - забезпечення державою захисту конкуренції у підприємницькій діяльності, недопущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції;
  - соціальна спрямованість економіки
- [4, с. 88–89].

Науковець наголошує: «Чи не найскладнішою проблемою для нашої держави в умовах становлення ринкової економіки є досягнення (передусім, за допомогою правових засобів) оптимального поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання і державного регулювання макроекономічних процесів» [4, с. 88].

За своїми сутнісними ознаками правовий господарський порядок у частині ринкового саморегулювання економічних відносин, як відомо, базується на плюралізмі та рівності форм власності, свободі підприємницької діяльності, свободі конкуренції та ціноутворення [5, с. 113].

Від принципів господарського права слід відрізнити принципи правового регулювання підприємницької діяльності, до яких відносять: свободи підприємництва в межах, визначених законом; збалансування публічних і приватних інтересів у сфері господарювання (принцип пропорційності); свободи господарського договору в межах, визначених законом; захисту слабкої сторони в договорі; добросовісної та ділової практики; захисту економічної конкуренції; раціонального використання природних ресурсів у сфері господарювання; пріоритетного збереження здоров'я людини та охорони довкілля щодо економічного ефекту тощо [6, с. 17]. Підприємницьку діяльність називають найбільш іманентною щодо саморегулювання.

На думку В.Ф. Попондопуло, підприємництво саме і належить до тієї сфери суспільства, де визначальним є саморегулювання. Тут нормативно-правові форми визначають лише необхідні вимоги, що пропонуються підприємству, залишаючи широкий простір для власного розсуду підприємця [7, с. 70].

В юридичній літературі визнається допустимим саморегулювання користування суб'єктивними правами, що композиційно складають право на підприємницьку діяльність [8, с. 358]. Володіючи внутрішньою логікою зі здатністю до саморозвитку, підприємництво само собою стає рушійною силою [9, с. 15].

Д.В. Задихайло пропонує розглядати підприємницьку діяльність «як основний інститут ринкового саморегулювання. Саме в його межах відбувається організація виробництва товарів і послуг, що урівноважують попит та споживання на прийнятному для суспільства рівні. У цьому сенсі право на підприємницьку діяльність є системоутворюючим елементом усього комплексу відносин у ринковій економіці і має розглядатися як у «вертикальному», так і «горизонтальному» системно-структурному контексті системи права та системи законодавства» [5, с. 114]. Отже, принципи, які відносять до принципів підприємницької діяльності, притаманні саморегулюванню господарської діяльності.

Саморегулюванню господарської діяльності як інституту господарського права притаманні галузеві принципи господарського права, тому вбачається потреба у конкретизації та інтерпретації зазначених принципів щодо саморегулювання господарської діяльності.

Спроба практичного законодавчого закріплення принципів саморегулювання була здійснена у про-

екті закону «Про саморегулювні організації» від 23 серпня 2012 р., у якому під поняттям саморегулювання розумілась самостійна та ініціативна діяльність суб'єктів підприємницької та/або професійної діяльності, змістом якої є розробка і встановлення правил вказаної діяльності, контроль за дотриманням вимог вказаних правил, сприяння реалізації та захисту прав споживачів. До принципів саморегулювання віднесено такі: державного сприяння створенню та діяльності саморегулювних організацій; рівноправності саморегулювних організацій; недопустимості обмеження саморегулювними організаціями економічної конкуренції; пріоритетності забезпечення прав та законних інтересів споживачів товарів (робіт, послуг), що надаються членами саморегулювної організації; заборони незаконного обмеження державою прав суб'єктів підприємницької або/та професійної діяльності в залежності від участі або не участі у саморегулювній організації [10].

Інший проект «Про саморегулюючі організації» не виділяє принципи саморегулювання, однак під саморегулюванням розуміє самостійну і ініціативну діяльність, яка здійснюється суб'єктами підприємницької чи професійної діяльності або недержавними пенсійними фондами, і цілю якої є розробка та встановлення правил і стандартів вказаної діяльності, а також контроль за дотриманням вимог вказаних правил і стандартів [11].

Проект закону «Про фахові саморегулювні і самоврядні об'єднання» від 23 вересня 2010 р. № 4841-1 визначає діяльність фахових саморегулювних і самоврядних об'єднань (далі – фахових об'єднань) як одного з найважливіших елементів громадянського суспільства в Україні [12].

У проекті закону «Про основи саморегулювання в аграрному секторі економіки» визначається, що саморегулювання аграрного сектора економіки здійснюється на таких засадах: збалансованого та громадянського регулювання аграрним сектором економіки; рівноправності саморегулювних організацій в різних сферах діяльності; захисту інтересів членів (учасників) саморегулювних організацій; неможливості узурпації контролю над саморегулювними організаціями; неможливості зловживань саморегулювних організацій щодо учасників (членів) та у відповідній сфері діяльності; державного захисту та підтримки дій саморегулювних організацій, вчинених в межах відповідного законодавства [13].

Не дивлячись на явні недоліки, суперечності вказаних законопроектів, слід зазначити, що вони уособлюють прагнення до врегулювання важливого питання економічного життя держави – саморегулювання господарської діяльності, яке з кожним роком актуалізується і потребує вирішення як на рівні окремого розділу Господарського кодексу України, у якому пропонується закріпити право на саморегулювання суб'єктів господарювання та особливості його здійснення, так і в Законі України «Про саморегулювні організації», враховуючи ефективність та корисність цієї саморегулювної інституції.

Метою саморегулювання господарської діяльності є удосконалення, спрощення організації здійснення господарської діяльності у певній сфері шляхом задіяння суб'єктами господарювання власних механізмів, їх активної поведінки з урахуванням власних інтересів [14, с. 34].

Підсумовуючи, до принципів саморегулювання господарської діяльності слід віднести:

1) збалансування державного регулювання та саморегулювання господарської діяльності. Приватний інтерес, який активно проявляється у саморегулюванні, має гармонійно поєднуватися, не протиставлятися публічному інтересу, який проявляється у комплексі інтересів держави, суспільства та територіальних громад. У той же час має бути обмеженим і державне втручання у саморегулювання, керівною засадою такого обмеження має бути принцип «дозволено лише те, що прямо передбачено законом» і відповідно нормативною підвалиною ст.19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [15]. Прикладом такої збалансованості публічних та приватних інтересів при саморегулюванні може бути принцип забезпечення прав споживачів товарів (робіт, послуг), який реалізується у тому числі членами саморегулювної організації. До саморегулювання господарської діяльності звертаються саме для того, щоб здійснювати ефективне упорядкування у певній галузі відповідно до притаманних саморегулюванню засобів. Тому, втілюючи свої приватні інтереси, суб'єкти саморегулювання господарської діяльності водночас реалізують публічну функцію держави. Виходячи із зазначеного, можна констатувати, що для належного функціонування саморегулювання господарської діяльності потрібно створити ефективний механізм його забезпечення зі сторони органів публічної влади, який би базувався на загальних принципах права, галузевих принципах господарського права та принципах саморегулювання господарської діяльності. Тому принцип збалансування державного регулювання та саморегулювання господарської діяльності виявляється у підтримці, заохоченні саморегулювання як корисного та економічно вигідного для держави способу. Така підтримка здійснюється специфічним набором заходів, притаманних державному регулюванню;

2) принцип свободи саморегулювання господарської діяльності, який може виявлятися у кількох різновидах: як принцип свободи договору, принцип свободи встановлення стандартів і правил здійснення конкретних видів господарської діяльності, принцип свободи створення саморегулювних організацій та свободи членства в них, принцип свободи підприємницької діяльності. Зрозуміло, що вказані принципи не є безмежним, законодавчо визначаються допустимі засади обмеження на основі принципу «дозволено усе, що не заборонено законом». Вказаний принцип реалізується, виходячи з ознак самостійності та ініціативності здійснення господарської діяльності;

3) до наступного принципу можна віднести принцип рівності суб'єктів саморегулювання, адже недопустимо, щоб одні учасники саморегулювання мали переваги перед іншими. При укладенні господарського договору між контрагентами забороняється застосування примусу, погроз тощо. У межах саморегулювних організацій даний принцип може проявлятися у забороні узурпації контролю над саморегулювними організаціями певним обмеженим колом учасників, забороні зловживань повноваженнями самими саморегулювними організаціями стосовно їх учасників. Вказане може призвести до дестабілізації і монополізації ринку, нав'язування умов учасникам ринку, усунення конкурентів або ж до закритості ринку для інших гравців;

4) іншим принципом може бути заборона недобросовісної конкуренції між суб'єктами саморегулювання, тобто недопустимості обмеження саморегулювними організаціями економічної конкуренції у певній галузі;

5) до принципів діяльності саморегулювних організацій можна віднести принцип корпоративності. Завдяки цьому принципу створюються саморегулювні організації як некомерційні юридичні особи з відповідними повноваженнями, зокрема: розробки етичних кодексів, правил поведінки та інших саморегулювних норм; у межах певної організації можуть діяти певні корпоративні норми, спрямовані на упорядкування відносин між членами саморегулювної організації. Створення саморегулювної організації має відповідати соціальній спрямованості еконо-

міки, оскільки допомагає налагодити взаємовідносини між органами влади, суб'єктами саморегулювання та споживачами певних товарів та послуг, тобто саморегулювна організація як об'єднання професійних учасників конкретного ринку забезпечує свій корпоративний інтерес та здійснює упорядкування і прозорість діяльності з огляду на панування державної політики у цій галузі. Завдяки принципу корпоративності уможливується здійснення контролю самими суб'єктами саморегулювання (у разі порушення корпоративних правил у межах саморегулювної організації можлива дисциплінарна відповідальність, виключення з організації тощо). Крім того, показовою у даному випадку є структура саморегулювної організації, у якій можна виділити органи управління саморегулювної організації та спеціалізовані органи саморегулювної організації (ревізійні, контролюючі, дисциплінарні органи) тощо.

Висновки. Враховуючи актуальність теми принципів саморегулювання господарської діяльності, є потреба у продовженні обговорення ключових проблем змістового наповнення досліджуваних принципів, а можливо й їх системи. Висловлюючи власну позицію, до принципів саморегулювання господарської діяльності слід віднести: збалансування державного регулювання та саморегулювання господарської діяльності, принцип свободи саморегулювання господарської діяльності, принцип рівності суб'єктів саморегулювання, заборона недобросовісної конкуренції між суб'єктами саморегулювання, принцип корпоративності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Науменко А.В. Щодо переходу до саморегулювання оціночної діяльності в Україні / А.В. Науменко // Часопис Київського університету права. – 2009. – № 4. – С. 229–234.
2. Старинський М.В. Щодо поняття «принципи правового регулювання» / М.В. Старинський // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – Серія «Право». – 2014. – Вип. 21. – Ч.1– Т.1. – С. 95–99.
3. Гончаренко О.В. Конституційні засади саморегулювання господарської діяльності / О. Гончаренко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2016. – № 1. – С. 28–36.
4. Щербина В.С. До питання щодо принципів господарського права / В.С. Щербина // Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. – 2014. – № 1. – С. 85–92.
5. Задихайло Д.В. Право на підприємницьку діяльність у системі відносин правового господарського порядку / Д.В. Задихайло // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 2(65). – С. 112–122.
6. Мілаш В.С. Комерційний договір у господарському праві: теоретичні проблеми становлення та розвитку: автореф. дис... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.04 «Господарське право; господарсько-процесуальне право» / В.С. Мілаш; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Х., 2008. – 40 с.
7. Попондопуло В.Ф. Правовой режим предпринимательства / В.Ф. Попондопуло. – С.Пб.: Изд-во Санкт-Петербург. ун-та, 1994.
8. Крусс В.И. Право на предпринимательскую деятельность – конституционное полномочие личности / В.И. Крусс. – М.: Юристъ, 2003.
9. Державна політика розвитку підприємництва в Україні: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [З.С. Варналій, К.О. Ващенко, В.М. Кампа, Е.М. Лібанова, заг. ред. К.О. Ващенко]. – К.: «Вид. дім «Персонал», 2010. – 306 с.
10. Проект Закону «Про саморегулювні організації» реєстр. № 4841-д від 23 липня 2010 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/NT0330.html
11. Проект Закону «Про саморегулюючі організації» реєстр. № 4841 від 16 липня 2009 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...35867.
12. Проект Закону «Про фахові саморегулювні та самоврядні об'єднання» реєстр. № 4841-1 від 10 вересня 2009 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id...36102.
13. Проект закону «Про основи саморегулювання в аграрному секторі економіки». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://an-gorod.com.ua/zakon-ukra%D1%97ni-quotpro-samoregul%D1%96vn%D1%96-organ%D1%96zats%D1%96%D1%97quot-proekt.htm>.
14. Гончаренко О.М. Питання співвідношення саморегулювання та державного регулювання господарської діяльності в Україні / О.М. Гончаренко // «Розвиток юридичної науки: проблеми та перспективи». Збірник матеріалів міжнародної науково практичної конференції «Розвиток юридичної науки: проблеми та перспективи», присвяченої 20-річчю від дня створення юридичного факультету УДФСУ, 3–6 травня 2016 р., за загальною редакцією В.В. Назарова, М.О. Дей. – Лондон: МАНВО, 2016. – С. 33–35.
15. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР// Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1 Спеціальний випуск. – С. 15.